

İlaç Bağımlılığı ve İlaçların Kötü Kullanımı

Prof. Dr. Özcan KÖKNEL

Çeşitli ilaçlara, uyuşturucu ve uyarıcı maddelere bağımlılık bugün dünyanın birçok ülkelerinde, üzerinde durulması ve çözümü gereken sorunların başında gelmektedir.

Genellikle her devirde ve her toplumda duygusal dengesizlik gösteren birçok insanlar, özellikle gençler; gerçeklerden kaçmak, günlük sıkıntılardan kurtulmak için uyuşturucu maddelerden ve bazı ilaçlardan medet umarlar. Günlük yaşantının çatışmalarından sıyrılmak için, gerçeği değiştiren, duygu ve düşünceleri uyuşturan maddelerin zararlı etkisine sığınır. Her ne pahasına olursa olsun bunları bulmak, almak isterler.

Ülkemizde de teknolojik değişme, sanayileşme, şehirleşme, hızlı nüfus artışı, işsizlik, ekonomik krizler bu tip insanları, bunların yanında uyuşturucu maddeler ve ilaçlara bağımlılık gösterenleri gün geçtikçe çoğaltmaktadır. Bu artış, günün birinde «İLAÇ BAĞIMLILIĞI» sorununu, bütün kötü ve zararlı yönleri ile karşımıza çıkaracaktır.

—oOo—

İlaç, geniş anlamda, canlı hücrede değişme yapan kimyevî maddelere verilen isimdir.

Daha sınırlı olarak, hastalıklardan korunmak, tedavi etmek veya şikâyet konusu olan bazı belirtileri ortadan kaldırmak için kullanılan maddelere ilaç denilmektedir.

İlaç olarak kullanılan maddeler, hayvanların organ ve dokularından, bitkilerden, inorganik maddelerden elde edildiği gibi, sentetik olarak da yapılmaktadır. Ayrıca, radyoaktif izotoplar da ilaç olarak kullanılır.

İlaçlarla yapılan tedavi şekline farmakoterapi denir.

Çeşitli antibiyotikler, vitaminler, soğuk algınlığı ve nezle ilaçları, ağrı kesiciler, kuvvet ve güç kazandıran maddeler vardır.

Günlük hayatta çeşitli nedenlere bağlı başağrıları, mide ve barsak şikâyetleri, yorgunluk, halsizlik, uykusuzluk, kırıklık, nezle, soğuk algınlığı, grip v.b. durumlarda bu tip ilaçlar çoğu kere hiçbir hekim tavsiyesi ve gözetimi olmadan gelişigüzel kullanılmaktadır.

Bu tip kullanım da geniş anlamda ilâç suistimalidir. Ancak, amaç tedavîdir. Bazı hastalıkların veya şikâyet edilen belirtilerin kaybolmasından sonra ilâç almaya son verilir. Şikâyetlerin devamı halinde hekime başvurmak zorunluluğu doğar.

Bazı hastalıklar devamlı ilâç almayı gerektirir. Meselâ bazı kalp hastalıkları, şeker hastalığı, mide hastalıkları ve sara'da olduğu gibi. Şüphe yok ki, sağlık amacı ile, hekimin tavsiyesi ve kontrolü altında alınan, bu tip kullanımı, ilâç suistimali olarak değerlendiremeyiz.

İlâç suistimali, ruhî hastalıkların ve şikâyetlerin tedavisinde kullanılan ilâçlar bakımından özellik taşır.

Bunların suistimali bazan çok ciddi yan etkilere, alışkanlık ve tutku derecesinde bağımlılığa sebep olur. Başka bir yönden, ilâç bağımlılığına eğilim gösterenler, bu tip ilâçların kullanımını suistimal ederler. Bu tip ilâçlar, öncelikle merkezî sinir sisteminde etkili olan ve özellikle ruhî hayatta değişme yapan maddelerdir.

Böylece, bir tavuk ve yumurta meselesini hatırlatan dar çember ortaya çıkar.

Bu maddelerin kişide yarattığı yalancı iyilik hissi tıbbî amaçlara dayanmayan keyif verici özellikleri ile ilgilidir.

Bu tip ilâçların kullanımında tıbbî amaçlar için beklenen etkinin sınırı aşılarak alınan miktar ve süre ilâç suistimaline sebep olur.

Esrar, LSD ve benzer maddelerin tıbbî amaçla kullanılması asla konusu olmadığından bunların kullanımı daima ilâç suistimali konusuna içine girmektedir.

Bu nedenle, bugün ilâç suistimali ile ilâç bağımlılığı, alışkanlığı ve tutkusu terimleri çok defa birbirlerine yakın anlamlarda kullanılmaktadır.

Bilindiği gibi, bağımlılık sadece ilâçlara olmaz, günlük yaşantıyı etkileyecek ve başka uğraşları sınırlayacak ölçüde müzik, radyo, kitap, spor, televizyon, kumar bağımlısı olanlar da vardır. Diğer taraftan sigara, çay, kahve, alkollü ve alkolsüz içkiler de bütün toplumlarda bağımlılık derecesinde yaygındır.

Ancak, bunların suistimalinden doğan kişisel zararlara oranla, toplumsal zararlar çok azdır. Tarihin bazı dönemlerinde, bazı ülkelerde uygulanan yasaklamalar dışında kullanımları hemen her toplumda serbesttir.

Çok yaygın olan ve bütün toplumlar tarafından kabul edilen, zararları nisbeten az olan bu bağımlılıklar dışında, psikotrop olmayan yani ön plânda ruhî hayatı etkilemeyen bazı maddeler ve ilâçlarla da ortaya çıkan bağımlılıklar görülmüştür.

Sorunu, Türkiye açısından ele almak için PSİKOTROP (uyuşturucu ve uyarıcı madde ve ilâçları) üç grup içinde toplamayı uygun bulduk :

- 1 — Tedavide kullanılan, ancak tıbbî amaçlar dışında kullanımı yaygın olan alışkanlık ve tutku yapan ilâçlar.
- 2 — ESRAR ve esrara benzeyen ilâçlar.
- 3 — AFYON ve afyondan elde edilen maddeler.

1 — Tedavide kullanılan PSİKOTROP ilâçlar :

A/ Uyku ilâçları : Barbiturat derivelere phenobarbital (LUMINAL) ve pentobarbital (NEMBUTAL) tıbbî olan ve olmayan amaçlarla çok fazla olarak kullanılır. Ancak, tıbbî amaçlar dışında kullanılan miktarı ve kullananların sayısını tayin etmek imkânına sahip değiliz. Tıbbî amaçlar dışında, bu ilâçları kullanmaya başlayanların çoğu başlangıçta, tıbbî bir nedenle ilâç almaya başlamaktadır.

UYKU İLAÇLARI arasında PENTOBARBİTAL suistimal edilen ilâçların başında gelmektedir. Bu ilâç ESRAR v.b. maddeler gibi KAÇAK olarak bol miktarda satılmaktadır. Çeşitli kahvelerde ocakçılar tarafından satıldığı gibi seyyar satıcıları da vardır.

Bağımlılık gösterenler arasında ilâca «SARI BOMBA» ve kullanan «BOMBACI» ismi verilmiştir.

TÜRKİYE’de PENTOBARBİTAL’in suistimali, EROİN’in azalması ve ESRAR’ın zor ve pahalı satılması sonucu gittikçe artmaya başlamıştır. BAĞIMLILIK gösterenler çoğunlukla günde 4-5 kapsül, yani 400-500 mg. arasında kullanılmaktadırlar. BAĞIMLILAR arasında 10-15 kapsül, yani 1000-1500 mg. kullananlara rastlanır. Yüksek miktarda alanlarda çoğunlukla «kendinden geçme», derin bir uyku ve apati hâli olmaktadır.

İSTANBUL, ANKARA, İZMİR ve diğer büyük illerimizde kullanımı çok suistimal edilen bu ilâç, ANADOLU’nun birçok ufak kentlerine, hattâ köylerine kadar girmiştir.

Birçok eczahaneler SAĞLIK BAKANLIĞI MÜFETTİŞLERİ’nin sıkı kontrolü yüzünden bu ilâcı satmamayı ve hekimlerin hemen hepsi de, ameliyat öncesi hazırlık dönemi dışında, hiç kullanmamayı tercih etmektedirler.

PENTOBARBİTAL’i piyasaya veren firma yetkililerinin verdiği bilgiye göre, 1969’da piyasaya verilen miktar gittikçe artarak 1973’te 175 bin tüpe ulaşmıştır. Bu miktarın büyük bir kısmının bağımlılar tarafından kullanıldığı kabul edilebilir.

B/ Minor trankilizanlar : (Sedatif ve anksiyolitikler)

CHLORDIAZEPOXIDE, MEPROBAMATE, DIAZEPAM, OXAZEPAM tıbbî olan ve olmayan amaçla yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. ?

Son yıllar içinde, uyku ilâçlarında olduğu gibi, trankilizanları tıbbî amaç dışında kullananların sayısı özellikle ANKARA, İSTANBUL, İZMİR gibi büyük şehirlerde artmış, hattâ küçük kasaba ve köylerde bile bu maddelere alışkanlık gösterenler tesbit edilmiştir.

Tıbbî amaçlar dışında bu ilâçları kullananların çoğunluğunu, 20-25 yaş arasında yüksek ve düşük sosyal ve ekonomik düzeydeki gençler teşkil etmektedir. Bu ilâçlar yalnız kullanıldıkları gibi AFYON, ESRAR v.b. maddelerle birlikte de kullanılırlar, veya o maddelerin yerine alınırlar.

Gerçek intihar vakalarında veya intihara teşebbüs hallerinde uyku ilâçları ve trankilizanlara sıklıkla başvurulur. (Intihar vakalarının % 45'i).

C/ Stimulanlar : (UYARICILAR, AMPHETAMINE)

Tıbbî amaçlar dışında bu ilâç şoförler, gece çalışanlar, artistler, sporcular, zayıflamak için kadınlar ve imtihan döneminde öğrenciler tarafından kullanılır. **Yaklaşık olarak, lise ve yüksek öğrenim gençliğinin % 5'i, imtihan döneminde bu ilâcı almaktadır.**

AMPHETAMINE'in yarattığı ruhî belirtiler kişilik özelliklerine göre değişir. Kısa bir süre için uyanıklık, dikkat durumunu ve fizik gücünü çoğaltır. Yorgunluk ve can sıkıntısını kaldırır. Hafif bir neşe hâli ve girişim gücü verir.

Uzun süre kullananlarda, ilâca BAĞIMLILIK görülür. Çabuk sinirlenme, asabî gerginlik, tedirginlik ve sıkıntı ortaya çıkar.

Önceden müsait olan kişilik yapıları üzerinde AMPHETAMINE'e bağlı akut ve kronik psikoz tabloları gelişir. Akut tablo daha çok AMPHETAMINE zehirlenmesi sonucudur. Taşkın, saldırgan, hezeyan ve hallüsinasyonlu akut şizofreni tablosuna benzer.

Bazan ilâç kesildikten sonra da paranoid tipte şizofreniye benzeyen tablo devam eder. Bu ilâcın uygun kişilik yapılarında sebep olduğu gerçek şizofreni tablosudur.

2 — Esrar ve esrara benzeyen maddeler :

Türkiye'de 1940 yılına kadar HERBA CANNABIS INDICAE ve EXTRA CANNABIS INDICAE olarak kodekste bulunmuştur.

Son senelerde, yaşları genel olarak 18-35 arasında olan, ekonomik, sosyal ve kültürel seviyesi düşük ve yüksek gençler arasında ESRAR kullanımını gittikçe yayılmaktadır.

ESRAR kullananlarda ortak psikolojik özellik olarak yaşadıkları çevreden kaçma eğilimi, değişen sosyal ve ekonomik şartlar içinde

özerklik ve sorumluluk sınırını çizememek, aile içinde mutsuzluk vardır. Aile ve çevre onlara mutlu olmanın yollarını gösterememiştir. Boş vakit geçirme, eğlence, değişiklik ve yenilik arama, karşı cinsle kolay ilişki kurma v.b. nedenlerle çevrelerinden kolayca sağladıkları ESRAR'a başvurmuşlardır.

İSTANBUL'da özellikle Üsküdar, Kumkapı, Samatya, Kabataş, Sultanahmet, Tophane, Taksim, Şişli, Nişantaş, Etiler, Eyüp gibi semtlerde ESRAR'ı kolayca sağlayarak, gruplar hâlinde ESRAR partileri yapmaktadırlar.

Aynı şekilde başta ANKARA olmak üzere İZMİR, ADANA, ESKİŞEHİR v.b. büyük şehirlerin göz önünde bulunan semtlerinde de esrarı kolayca sağlayan ve esrar kullanmak için biraraya gelen gençlik grupları vardır.

ESRAR, genel olarak tütünle karıştırılıp sigara ile içilir. Pipo ve nargile ile içenler de vardır. Eskiden ESRAR tekkelerinde kabaklar içine konulup yakılarak çubukla içilirdi. Ağızdan tatlı ve balla yiyenler de vardı.

ESRAR kullananların günde ortalama olarak aldıkları miktar 5 gr. olup 2-10 gr. arasında değişir.

ESRAR, tartışmasız sosyal ve psikik bağımlılık yapar. Alışkanlık gösterenler günlük işlerinin dışına çıkarak esrar satıcılarını ve arkadaşlarını ararlar. Arkadaşları ile birlikte yarattıkları «ESRAR ALT KÜLTÜRÜ» diyebileceğimiz çevre içinde alışkanlıklarını sürdürürler.

LSD-25 :

4-5 sene öncesine kadar, Türkiye'de LSD kullanan yoktu. Son yıllarda, özellikle, büyük şehirlerde oturan, sosyo-ekonomik seviyesi yüksek gençler arasında kullananlar görülmüştür. Bunlar, LSD'yi Türkiye'ye gelen hippilerden sağlamakta, veya dışarıdan getirmektedirler. ESRAR'la birlikte arasına almaktadırlar.

Tıbbî amaçlar dışında AFYON üç şekilde kullanılmaktadır :

- 1 — AFYON sakızı,
- 2 — Opium alkaloidi ihtiva eden maddeler,
- 3 — Ağızdan tablet, şurup veya kapsül olarak almak.

Bazı tutukluların çamaşırını AFYON suyuna batırılıp kurutulularak ceza evine sokulmakta ve bu çamaşırların emilmesi ile AFYON alınmaktadır. Hâlen TÜRKİYE için önemli bir sorun teşkil etmemektedir.

Görüldüğü gibi ilaç suistimalini ve bağımlılık problemini yaratan üç gruptan ikisini serbest ilaç piyasasında bulunan ilaçlar teşkil etmektedir.

İLAÇ SUİSTİMALİ :

TÜRKİYE’de serbest ilâç piyasasında bulunan ilâçların sayı bakımından çok kabarık olduğu, bunun suistimale yol açtığı daima ileri sürülen bir iddiadır.

Son 25-30 yıl içinde, tıp alanında kaydedilen ilerlemeler hastalıkların sebeplerini daha açık seçik ortaya çıkarmış ve yaklaşık olarak birbirinden farklı 37 ayrı ihtisas dalının doğmasına sebep olmuştur. Çağdaş teşhis metodları ve biyolojik araştırma yollarının verdiği imkânlar içinde yaklaşık olarak 500’e yakın hastalık cinsi ayrılmış ve çeşitli özellikleri ile sınırlandırılmıştır.

Bugün, memleketimizde, değişik formül ve farmasötik şekilde 3000 civarında ilâç bulunduğu ileri sürülmektedir. Başka bir deyimle, eczahanelerin yıllık envanterlerinde bulunan ilâç sayısı 2000-3000 arasında tesbit edilmiştir.

Çeşitli ülkelerde 1966 yılında piyasada mevcut ilâç sayısı şöyledir :

A.B.D.	12000
ALMANYA	7000
BELÇİKA	4000
FRANSA	3000
İNGİLTERE	3000
İSPANYA	3000
İSVİÇRE	4500
İTALYA	12500
JAPONYA	7500
KANADA	8000
TÜRKİYE	3000

TÜRKİYE’deki ilâç sayısının fazla olup olmadığı hakkında kesin bir karara varabilmek, ancak memleketimizde mevcut hastalık cinsi, hekimlik dalları ve piyasada bulunan ilâçların geçerliliği hakkında bir karşılaştırma yapıldıktan sonra söylenebilir.

Piyasada mevcut olduğu söz konusu edilen 3000 ilâç yukarıda işaret edildiği gibi 37 ihtisas dalında kullanılıyorsa her dala 81 ilâç düşmektedir.

Hiç şüphe yok ki, bunlar arasında, meselâ vitaminler, antibiyotikler, uyku ilâçları, analjezikler, v.b. ilâçlar her ihtisas dalında kullanılmaktadır. Ruhî hastalıklar ve şikâyetlerin tedavisinde kullanılan ilâçlar, tedavi alanlarında hiçbir sınırlama olmadan 15-20’ye kadar düşü-

rülebilir. Bu sayı Dünya Sağlık Teşkilâtı'nın yaptığı bir anket sonucu ortaya çıkmıştır.

Toronto'da 1966 yılında, «THE ADDICTION RESEARCH FOUNDATION» yaptığı bir araştırma sonucu genel olarak yazılan reçetelerin % 24'ünün psikotrop niteliği olan ilaçlar olduğunu göstermiştir. Bu % 24'ün dağılımı şöyledir :

%44	Sükûnet ve uyku verici ilaçlar (Sedatif ve hipnotikler)
%40	Depression çözücü, majör ve minör trankllizonlar
%16	Diğer psikotrop ilaçlar.

Bu dökümden anlaşılacağı gibi, SÜKÛNET VE UYKU VEREN, aynı zamanda BAĞIMLILIĞA sebep olan İLAÇLAR ön plânda gelmektedir.

1968 yılında, KANADA'da 556 milyon standart doz BARBİTURAT ve 55 milyon standart doz AMPHETAMINE imâl ve ithal edilmiştir. Bizde, böyle bir araştırma yapılmamıştır. Ancak, PSİKOTROP İLAÇLARIN diğer İLAÇ gruplarına oranla daha fazla kullanıldığı her hekim ve eczacı tarafından kabul edilmektedir.

1972 yılında DEPARTMENT OF HEALTH EDUCATION and WELFARE'in yayınladığı PSYCHOTROPIC DRUGS and RELATED COMPOUND isimli ilaç indeksinde dünya piyasasında, formülleri, genetik isimleri birbirinden farklı, serbest ilaç piyasasında bulunan ve bulunmayan, 1500'e yakın madde sıralanmış olup, bu 1500 formülden çeşitli psikotrop ilaçlar ve tedavide kullanılan diğer ilaçların aynı şekilde suistimali dikkate alınırsa konunun sağlık yönü bir yana, ekonomik bakımdan taşıdığı önem ortaya çıkar.

O halde konuyu ana hatları ile özetlersek :

- 1 — İlaç suistimali ilaçların tıbbî amaç dışında kullanımudur.
- 2 — Bazı hastalıkların kontrol altında kalması için hekim kontrolü altında devamlı olarak alınan ilaçlar bu kavramın içine girmez.
- 3 — Bütün ilaçların tedavi amacı dışında kullanılması ilaç suistimali demekse de suistimale en müsait olanlar PSİKOTROP ilaçlardır.
- 4 — PSİKOTROP İLAÇLAR arasında özellikle bağımlılık yapanlarda ilaç suistimali çok olmaktadır.
- 5 — PSİKOTROP İLAÇLARIN serbest ilaç piyasasında bulunan, sükûnet ve uyku veren ilaçlar, ruhî gücü çoğaltanlar, opium deriveleri, ağrı kesiciler ile serbest ilaç piyasasında bulunmayan esrar suistimali en müsait maddelerdir.

- 6 — İlaç suistimali ve ilaç BAĞIMLILIĞI psikik özellikler gösteren kişilik yapılarında daha sık görülür.
- 7 — Serbest ilaç piyasasında psikotrop ilaçların veya bunların ihtiva ettikleri maddelerin çeşitlerinin çokluğu ve kontrolsüz satışı suistimali kolaylaştırır.
- 8 — Genel olarak sükûnet ve uyku veren, ruhî gücü çoğaltan opium deriveleri ve ağrı kesicilerin yıllık tüketimlerinin yarısı tedavi amacı dışında suistimal edilmektedir.
- 9 — İlaçların, özellikle psikotrop ilaçların suistimali kişisel, toplumsal, ekonomik nedenlerle olur ve kişisel, toplumsal, ekonomik zararlara yol açar.

Bütün bu anlatılanların ışığı altında önleyici tedbirleri şöyle toplayabiliriz :

- 1 — Piyasadaki bütün ilaçları yetkili bir komisyon tarafından gözden geçirtmek, tedavi değeri azalmış, yerine yenileri çıkmış olan birçok ilâcın satışını yasaklamak.
- 2 — Ruhî hastalıkların ve şikâyetlerin tedavisinde kullanılan ilaçların piyasadaki sayısını azaltmak. Aynı etkili maddelerin değişik spesiyalite isimleri altında piyasaya çıkmasını önlemek. Aynı şey antibiotikler ve vitaminler için de düşünülebilir.
Dünya Sağlık Teşkilâtı'nın düzenlediği ve bizim de katıldığımız bir toplantıda tedavi değerlerinden birşey kaybetmeden psikotrop denilen bu tip ilâçlardan on-onbeş tanesi ile her türlü ruhî hastalık ve şikâyetin tedavisinin imkân içinde olduğu gösterilmiştir.
- 3 — İçinde sükûnet, uyku verici, ağrı kesici madde ve kodein bulunan ilaçların tedavi değerini kaybetmiş olanları piyasadan kaldırmak.
- 4 — Bu tip ilaçları piyasaya çıkaran firmaları sıkı bir kontrole tâbi tutmak, özellikle sadece uyku ilâcı veya kodeinli ilaç yapan bazı firmaların satış piyasasını açıklığa kavuşturmak.
- 5 — Reçetesiz ilaç satışını kesin olarak yasaklamak.
- 6 — İlaç ruhsatı verirken çok titiz davranmak.
- 7 — Bu ilaçları yazan hekimlerin çok dikkatli olmaları ve hastanın kişiliğini yakından tanımaları, ilaç suistimali, alışkanlık ve tutkuya eğilim seziyorlarsa ilaçları kesmelidirler.
- 8 — Hekim ve toplum için ayrı düzeylerde ilaçların suistimalinden doğan zararları anlatacak uyarıcı, öğretici, aydınlatıcı konferanslar, toplantılar, yayınlar düzenlemelidir.
- 9 — Hekimlerin yazdıkları reçetelerde imkân nisbetinde az ilaç kullanılmasına dikkat etmek.